

MARCIN STĘPIEŃ

Politechnika Częstochowska

WYBRANE PROBLEMY USTALANIA DOCHODU W ŚWIETLE PRAWA PODATKOWEGO I BILANSOWEGO

Wprowadzenie

Jednostki gospodarcze, prezentując osiągnięte wielkości ekonomiczne, realizują nadrzędną koncepcję rachunkowości, jaką jest prawdziwy i rzetelny obraz sytuacji majątkowo-finansowej. Ukształtowane przez teorię i praktykę nadrzędne zasady rachunkowości zapewniają cechy jakościowe sprawozdań finansowych. Trwające obecnie prace nad wdrażaniem i stosowaniem Kodeksu etyki zawodowej są wyrazem dążenia do jakościowego doskonalenia cech rachunkowości. Dane ekonomiczne, będące przedmiotem obserwacji i pomiaru przez system rachunkowości, stanowią podstawę wieloaspektowej oceny osiągniętych wyników wraz z oceną zaangażowanych w przedsięwzięcie zasobów i źródeł ich finansowania. Prawo podatkowe, odmiennie niż prawo bilansowe, służy głównie celom fiskalnym państwa. Uznając za alternatywne metody wyceny zużycia zasobów zawarte w prawie podatkowym, należy pamiętać, że celem wyceny nie jest prezentacja rzetelnych ekonomicznych danych o sytuacji majątkowo-finansowej jednostki i jej wyniku finansowym, lecz realizacja szeroko rozumianej polityki podatkowej. Używając zatem zmiennych ekonomicznych dla zaprezentowania wyniku podatkowego osiągniętego przez jednostkę gospodarczą, prawo podatkowe narzuca sposób wyceny i prezentacji przychodów i kosztów, które stanowią wynik zwiększenia lub zmniejszenia zasobów lub źródeł finansowania.

1. Zasady prawa bilansowego jako gwarancja rzetelnej informacji ekonomicznej

Rachunkowość stanowi podstawowy element systemu informacyjnego funkcjonującego w jednostce gospodarczej. Celem rachunkowości jest dostarczenie informacji przydatnej różnym użytkownikom, dotyczącej wewnętrznego i zewnętrznego otoczenia konkretnej jednostki gospodarczej. Jednostki gospodarcze zobowiązane do tworzenia informacji sprawozdawczej są zmuszone realizować główny cel praktyczny stawiany przed rachunkowością, jakim jest pomiar wielkości ekonomicznych, pozwalających scharakteryzować rezultaty prowadzonej działalności gospodarczej¹. Zasady tworzenia i prezentowania informacji przez system rachunkowości reguluje podstawowy akt prawny, jakim jest ustawa o rachunkowości, wraz z Krajowymi Standardami Rachunkowości, które oparte są na dorobku i doświadczeniu, ukształtowanej od lat teorii i praktyki stosowania rachunkowości.

System rachunkowości, kierując się kilkusetletnim rozwojem, stosuje zasady określane mianem **nadrzędnych zasad rachunkowości**². Nie zostały one ujęte jako standard czy dyrektywa. Można jednak z ich treści wyprowadzić zasady, które są powszechnie honorowane i jako charakteryzujące system rachunkowości przydatne dydaktycznie.

Podstawowymi zasadami rachunkowości są następujące zasady:

- wiernego obrazu (ang. *true and fair view*),
- memoriałowa,
- współmierności,
- ostrożności,
- kontynuacji działania,
- ciągłości,
- istotności,
- zakazu kompensat³.

¹ Por. *Prawo bilansowe a prawo podatkowe*, red. B. Micherdy, Wyd. Difin, Warszawa 2007, s. 11.

² Por. Z. Messner, *Podstawy rachunkowości*, Wyd. Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2001, s. 31; *Organizacja rachunkowości*, red. M. Dobji, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999, s. 81–84; E. Nowak, *Rachunkowość – kurs podstawowy*, PWE, Warszawa 1998, s. 18; D. Krzywda, *Rachunkowość finansowa*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa 1999.

³ Por. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (DzU 2009, nr 152, poz. 1223, z późn. zm.), art. 4–8.

Nadrzędne zasady rachunkowości, wynikające z ustawy o rachunkowości, pozwalają podporządkować prowadzenie rachunkowości jednolitej koncepcji oraz rozstrzygać pojawiające się wątpliwości.

Nadrzędną zasadą współczesnej rachunkowości jest **zasada wiernego obrazu** sprawiająca, że system rachunkowości jednostki gospodarczej powinien ukazać wiernie sytuację finansową i rezultaty jej działalności⁴.

Kolejna zasada **memoriału** (ang. *accrualbasisassumption*) określa, że w księgach rachunkowych i wyniku finansowym jednostki należy ująć wszystkie osiągnięte, przypadające na jej rzecz przychody i obciążające ją koszty związane z tymi przychodami, dotyczące danego roku obrotowego, niezależnie od terminu ich zapłaty⁵. Przestrzeganie zasady memoriału oznacza, że w księgach rachunkowych jednostki gospodarczej powinny zostać ujęte wszystkie zdarzenia gospodarcze, które wystąpiły w danym roku obrotowym (okresie sprawozdawczym). Pozwala to uniknąć subiektywizmu w decyzjach dotyczących momentu wystąpienia zmian majątkowych wywołanych gospodarczą działalnością jednostki⁶.

Zasada współmierności zakłada, że dla zapewnienia współmierności przychodów i związanych z nimi kosztów do aktywów lub pasywów danego okresu sprawozdawczego zaliczane będą koszty lub przychody dotyczące przyszłych okresów oraz przypadające na ten okres sprawozdawczy koszty, które jeszcze nie zostały poniesione.

Równorzędnie z zasadą współmierności, należy stosować **zasadę ostrożności**, która zakłada, że poszczególne składniki aktywów i pasywów należy wyceniać, stosując rzeczywiście poniesione na ich nabycie (wytworzenie) ceny (koszty), uwzględniając w wyniku finansowym, bez względu na jego wysokość: zmniejszenie wartości użytkowej lub handlowej składników aktywów, zmniejszenie należności w związku z zagrożeniem ich spłaty, w formie odpisów aktualizujących wartość, wyłącznie niewątpliwe pozostałe przychody operacyjne i zyski nadzwyczajne, wszystkie poniesione pozostałe koszty operacyjne i straty nadzwyczajne, rezerwy na znane jednostce ryzyko, grożące straty oraz skutki innych zdarzeń. Zdarzenia te należy uwzględnić także wówczas, gdy zostaną ujawnione między dniem bilansowym a dniem, w którym rzeczywiście następuje

⁴ Por. I. Olchowicz, *Rachunkowość podatkowa*, Wyd. Difin, Warszawa 2003, s. 22.

⁵ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości..., art. 6 ust. 1.

⁶ Por. T. Waślicki, *Nadrzędne zasady rachunkowości*, komentarz, WoltersKluwer Polska 2007.

zamknięcie ksiąg rachunkowych⁷. Tak więc zasada ostrożności dotyczy zarówno wyceny aktywów i pasywów, jak również wyniku finansowego.

Następną zasadą nadrzędną jest **zasada istotności**, która pozwala na przyjęcie przez jednostkę pewnych uproszczeń, jednak pod warunkiem, że nie wywrze to istotnie ujemnego wpływu na przedstawienie sytuacji majątkowej i finansowej oraz wyniku finansowego jednostki w sprawozdaniu finansowym, traktowanym jako całość. Określając zasady (politykę) rachunkowości, jednostki muszą mieć na uwadze konieczność wyodrębnienia w księgach wszystkich operacji gospodarczych, mających znaczenie dla prawidłowości oceny ich sytuacji⁸.

Z zasadą istotności wiąże się **zasada indywidualnej wyceny** oraz **zasada zakazu stosowania kompensat**. Mówią one, że wartość poszczególnych składników aktywów i pasywów, przychodów i związanych z nimi kosztów, jak też zysków i strat nadzwyczajnych należy ustalać oddzielnie, oraz że nie można kompensować ze sobą wartości różnych, co do rodzaju aktywów i pasywów, przychodów i kosztów związanych z nimi, a także zysków i strat nadzwyczajnych⁹.

Zasada ciągłości stanowi, że przyjęte przez jednostkę zasady rachunkowości, opisane w zakładowej dokumentacji, należy stosować w sposób ciągły, dokonując w kolejnych latach obrotowych jednakowego grupowania operacji gospodarczych, wyceny aktywów i pasywów, w tym także dokonywania odpisów amortyzacyjnych lub umorzeniowych, ustalania wyniku finansowego i sporządzania sprawozdań finansowych tak, aby za kolejne lata informacje z nich wynikające były porównywalne. Wykazane w księgach rachunkowych, na dzień ich zamknięcia, stany aktywów i pasywów należy ująć w tej samej wysokości, w otwartych na następny rok obrotowy księgach rachunkowych.

Zasada kontynuacji działalności oznacza, że przy stosowaniu przyjętych zasad (polityki) rachunkowości przyjmuje się założenie, że jednostka będzie kontynuowała w dającej się przewidzieć przyszłości działalność w niezmnieszonym istotnie zakresie, bez postawienia jej w stan likwidacji lub upadłości, chyba że jest to niezgodne ze stanem faktycznym lub prawnym¹⁰.

⁷ Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości..., art. 7.

⁸ Ibidem, art. 4 ust. 1; art. 8 ust. 1.

⁹ Ibidem, art. 7 ust. 3.

¹⁰ Ibidem, art. 5 ust. 2.

2. System podatkowy jako element pomiaru zużycia wielkości ekonomicznych

System podatkowy w Polsce podlega stałym zmianom. Wynikają one z obszarów zmian ustrojowych, społecznych i gospodarczych. Zakres przeprowadzanych ewolucyjnie zmian jest znaczący, jakkolwiek dostosowany do rzeczywistości osiąganego zakresu regulacji rynkowej w gospodarce. Można także zauważyć wykorzystywanie podatków jako narzędzi, które mają przyspieszyć przemiany ustrojowe, społeczne i gospodarcze¹¹.

System podatkowy definiowany jest najczęściej jako ogół podatków obowiązujących jednocześnie w danym państwie, powiązany myślą przewodnią, tak by tworzył całość organizacyjną zarówno pod względem prawnym, jak i ekonomicznym¹².

Trudno precyzyjnie określić „myśl przewodnią”, to znaczy czynnik czy też ogniwo łączące poszczególne podatki w system podatkowy. W literaturze wyróżnia się dwie grupy czynników: prawne i ekonomiczne. Czynniki prawne dotyczą konstrukcji prawnej systemu podatkowego i składających się na niego pojedynczych podatków, a czynniki ekonomiczne dotyczą treści ekonomicznej i systemu podatkowego. Wśród czynników prawnych wymienia się między innymi:

- przejrzystość poszczególnych aktów prawnych, które składają się na system podatkowy danego państwa i ich wewnętrzną zwartość,
- logiczną konstrukcją rokującą urzeczywistnienie zamierzonego celu¹³.

Do czynników ekonomicznych odnoszonych do systemu podatkowego literatura przedmiotu zalicza:

- wybór właściwych źródeł podatkowych,
- wybór właściwego momentu (fazy procesu ekonomicznego) przejścia podatku,
- właściwe ustalenie podmiotu gospodarczego, który ma być objęty obowiązkiem podatkowym,
- ustalenie właściwej wysokości przejmowanych podatków.

¹¹ G. Polkowska, *Finanse Publiczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 118.

¹² Por. A. Majchrzycka-Guzowska, *Finanse i prawo finansowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 97; J. Kulicki, P. Sokół, *Podatki i prawo podatkowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 27; E. Nojszewska, *Podatek dochodowy jako narzędzie polityki gospodarczej*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002, s. 90.

¹³ A. Majchrzycka-Guzowska, *Podatki w gospodarce narodowej*, PWN, Warszawa 1990, s. 62.

Zasady podatkowe, określane w literaturze mianem klasycznych zasad podatkowych, sformułował Adam Smith w *Badaniach nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* (t. V), chociaż niektórzy autorzy twierdzą, że Smith powtórzył tylko myśli zawarte w publikacjach Henry'ego Home'a i Lorda Kamesa¹⁴. Zasady te znane są do dzisiaj w lapidarnym sformułowaniu: powszechność, pewność, dogodność, taniaść.

Zasada **powszechności** opodatkowania zakłada, że obywatele powinni przyczynić się do utrzymywania rządu w jak najściślejszym stosunku do ich możliwości, czyli proporcjonalnie do osiąganego przez nich dochodu. To co nazywa się równością lub nierównością opodatkowania polega na przestrzeganiu lub lekceważeniu zasad¹⁵. **Pewność**, jako kolejna zasada podatkowa, oznacza, że podatnik powinien z góry i jasno wiedzieć, jakie podatki, w jakiej wysokości i w jakich terminach zobowiązany jest zapłacić. **Dogodność** wyraża się w tym, że podatek powinien być pobierany w czasie i w sposób możliwie najdogodniejszy dla płacącego. Zasada **taniaści** zakłada potrzebę dbałości o możliwie najniższe koszty poboru podatku. Według zasady taniaści nie do przyjęcia jest sytuacja, w której koszty poboru podatku zbliżają się do poziomu dochodów publicznych osiągniętych z tytułu tego właśnie podatku¹⁶.

Zasady podatkowe Smitha są nacechowane nieufnością w stosunku do państwa i wyrażają postulaty przedsiębiorców. W późniejszej literaturze dlatego zarzucano Smithowi¹⁷, że nie dostrzegał interesów fiskalnych państwa i nie zajmował się sprawą wydajności podatków jako źródła dochodów publicznych¹⁸.

Do teorii systemu podatkowego głęboko przeniknęły zasady podatkowe sformułowane u schyłku XIX wieku przez Adolfa Wagnera, który ujmował je w trzy grupy, czyli zasady techniczne, ekonomiczne oraz moralno-polityczne (albo sprawiedliwości podatkowej).

Po 1945 roku polski system podatkowy został skonstruowany na podstawie podziału podmiotów prawa podatkowego na jednostki gospodarki uspołecznionej

¹⁴ F.K. Mann, *Geschichte der Angelsächsischen Finanzwissenschaft*, t. I, Handbuch der Finanzwissenschaft, Tübingen 1952, s. 472.

¹⁵ A. Smith, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. II, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 584.

¹⁶ G. Polkowska, op.cit., s. 114.

¹⁷ Por. E. Strasburger, *Nauka skarbowości*, Warszawa 1934, s. 69.

¹⁸ Z. Fedorowicz, *Polityka fiskalna*, Wyższa Szkoła Bankowa, Poznań 1998, s. 76.

i nieuspołecznionej¹⁹. Na zasadniczą reformę opodatkowania trzeba było jednak poczekać do 1991 roku, kiedy to została uchwalona ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych, zaraz po niej – ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych²⁰, a w 1997 roku uchwalono Ordynację podatkową, będącą kodyfikacją materialnego i procesowego prawa podatkowego inormującą kwestie zobowiązań podatkowych, informacji, postępowania i kontroli podatkowej, czynności sprawdzających oraz tajemnicy skarbowej²¹.

Źródła polskiego systemu podatkowego zawarte zostały w art. 217 Konstytucji RP stanowiącym, że nakładanie podatków, innych danin publicznych, określanie podmiotów, przedmiotów opodatkowania i stawek podatkowych, a także zasad przyznawania ulg i umorzeń oraz kategorii podmiotów zwolnionych od podatku następuje na mocy ustawy²².

3. Kategoria przychodu i kosztu w aspekcie prawa bilansowego i podatkowego

Z dwoistości prawa, czyli równoległego obowiązywania prawa podatkowego i bilansowego, w jednostkach prowadzących księgi rachunkowe, na podstawie których ustalany jest zarówno wynik finansowy księgowy, jak i dochód podlegający opodatkowaniu, wynikają konsekwencje ewidencyjno-rozliczeniowe. Podstawowym wyrazem dwoistości kategorii ekonomicznych jest wynik księgowy brutto i dochód podatkowy²³. Obydwa wyniki są konsekwencją odejmowania od przychodu kosztów, przy czym w aspekcie prawa podatkowego używa się pojęcia kosztów uzyskania przychodów. Omówione uprzednio zasady prawa bilansowego służą wiarygodnej informacji o uzyskanym przez jednostkę gospodarczą wyniku finansowym i sytuacji majątkowo-finansowej. Dla celów wyceny zużycia lub powiększenia zasobów w prawie bilansowym przyjmuje się „współmierną” definicję przychodów i kosztów, uznając, że za przychód uważa się uprawdopodobnione powstanie w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie

¹⁹ Por. www.mf.gov.pl (23.04.2012).

²⁰ *Prawo podatkowe*, red. L. Etel, Wyd. Difin, Warszawa 2005, s. 341–342.

²¹ E. Nojszewska, *op.cit.*, s. 90.

²² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, (DzU 1997, nr 78, poz. 483), art. 217.

²³ Por. I. Olchowicz, *Rachunkowość podatkowa*, Wyd. Difin, Warszawa 2009, s. 52.

określonej wartości, w formie zwiększenia wartości aktywów albo zmniejszenia wartości zobowiązań, które doprowadzą do wzrostu kapitału własnego lub zmniejszenia jego niedoboru w inny sposób, niż wniesienie środków przez udziałowców lub właścicieli. Przez koszty ustawodawca rozumie uprawdopodobnione zmniejszenia w okresie sprawozdawczym korzyści ekonomicznych, o wiarygodnie określonej wartości, w formie zmniejszenia wartości aktywów albo zwiększenia wartości zobowiązań i rezerw, które doprowadzą do zmniejszenia kapitału własnego lub zwiększenia jego niedoboru w inny sposób, niż wycofanie środków przez udziałowców lub właścicieli²⁴. Prawo podatkowe, przyjmując podstawowe definicje w zakresie pojęcia przychodu i kosztu, stosuje niewspółmierne definicje powoływanych kategorii ekonomicznych. Wyrazem braku współokreślenia powyższej definicji w prawie podatkowym jest brak definicji przychodu, którą dookreśla wykładania prawa podatkowego jako każde przysporzenie majątkowe. Koszty w prawie podatkowym, choć szeroko rozumiane od 2007 roku, mogą być kosztami poniesionymi w celu osiągnięcia przychodów lub zachowania albo zabezpieczenia źródła przychodów, z wyjątkiem kosztów wymienionych w art. 16²⁵. Koszty są następnie przez ustawodawcę rozróżniane jako koszty bezpośrednie i pośrednie, w zależności od powiązania poniesionego kosztu z uzyskanym przychodem. Zbliża to w pewnym sensie pojęcie współmierności zgodnie z prawem bilansowym²⁶, lecz z uwagi na niezdefiniowanie używanych przez prawo podatkowe określeń, całość interpretacji pojęć pozostawiono w gestii decyzji czy interpretacji organów podatkowych. Dodatkowo pojęcie kosztu bezpośredniego czy pośredniego odnosi się w prawie podatkowym do osiągniętego przychodu, znacząc wielokrotnie co innego niż pojęcie kosztu bezpośredniego czy pośredniego w prawie bilansowym.

Podsumowanie

Niedookreśloność podstawowych kategorii ekonomicznych, do jakich należy pojęcie przychodu i kosztu, przy braku zasad konstytuujących metodykę wyceny zużycia zasobów w prawie podatkowym, czyni z omawianej materii niestabilną i subiektywną platformę wyceny i prezentacji podstawowych wielkości

²⁴ Por. Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości..., art. 3 ust. 30, 31.

²⁵ Por. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (DzU 2000, nr 54, poz. 654, z późn. zm.) art. 15 ust.1.

²⁶ Por. I. Olchowicz, *Rachunkowość podatkowa*, Wyd. Difin, Warszawa 2009, s. 59.

ekonomicznych. Cele systemu podatkowego nie są i najprawdopodobniej nie będą zbieżne z celami i zasadami prawa bilansowego. Wydaje się zasadne zdefiniowanie w formie aktu prawnego zasad podatkowych, które mogłyby uczynić wycenę podatkową zużywanych zasobów narzędziem tworzenia obiektywnego, podatkowego obrazu jednostki gospodarczej.

Literatura

- Dereń M., *Prawo podatkowe*, TNOIK OPO, Bydgoszcz 1995.
- Etel L., *Prawo podatkowe*, Wyd. Difin, Warszawa 2005.
- Fedorowicz Z., *Polityka fiskalna*, Wyższa Szkoła Bankowa, Poznań 1998.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (DzU 1997, nr 78, poz. 483).
- Krzywda D., *Rachunkowość finansowa*, Fundacja Rozwoju Rachunkowości w Polsce, Warszawa 1999.
- Kulicki J., Sokół P., *Podatki i prawo podatkowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Majchrzycka-Guzowska A., *Podatki w gospodarce narodowej*, PWN, Warszawa 1990.
- Majchrzycka-Guzowska A., *Finanse i prawo finansowe*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Mann F.K., *Geschichte der Angelsächsischen Finanzwissenschaft*, t. I, Handbuch der Finanzwissenschaft, Tübingen 1952.
- Messner Z., *Podstawy rachunkowości*, Wyd. Uczelniane Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2001.
- Nojszewska E., *Podatek dochodowy jako narzędzie polityki gospodarczej*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2002.
- Nowak E., *Rachunkowość – kurs podstawowy*, PWE, Warszawa 1998.
- Olchowicz I., *Rachunkowość podatkowa*, Wyd. Difin, Warszawa 2003a.
- Olchowicz I., *Rachunkowość podatkowa*, Wyd. Difin, Warszawa 2009b.
- Organizacja rachunkowości*, red. M. Dobiji, Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 1999.
- Polkowska G., *Finanse Publiczne*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Prawo bilansowe a prawo podatkowe*, red. B. Micherdy, Wyd. Difin, Warszawa 2007.
- Smith A., *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. II, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Strasburger E., *Nauka skarbowości*, Warszawa 1934.
- Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. DzU 2000, nr 54, poz. 654, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (DzU 2009, nr 152, poz. 1223, z późn. zm.).
- Waślicki T., *Nadrzędne zasady rachunkowości*, WoltersKluwer Polska 2007.
- www.mf.gov.pl.

**SELECTED ASPECTS OF INCOME DETERMINATION
ACCORDING TO THE ACCOUNTING ACT AND TAX LAW**

Summary

Economic entities when identifying business operations describe them using a description and evaluation of economic variables. The balance law is both a theoretical and practical source of universal rules and methods of evaluation and presentation of data generated by accounting system. Economic entities use tax law regulations to evaluate completed operations. Unlike the balance law it is used for country fiscal purposes mainly. On the assumption that alternative methods of resource consumption evaluation are included in the tax law, one has to take into account, that the evaluation is performed in order to fulfil general tax policy not to present reliable economic data on the financial situation of the entity and its financial results. Underspecific economic categories used by the tax law additionally increases the evaluation subjectivity. The constitution of tax law rules, although they are theoretical now, could similarly to the accounting regulations, give the economic data generated by the accounting system a universal character, which seems to be the right tendency.

Translated by Marcin Stępień